

Madáchot ábrázoló műalkotásától és ezáltal Praznovszky Mihálytól. Ugyanez vonatkozik Steib Janka – az intézmény néprajzos munkatársa – tanulmányára, amely a népi öltözet elemeit veszi számba Mikszáth Kálmán „jó palócainál.” A dolgozat igencsak figyelemre érdemes, váratlan fordulat-
tal zárul: „Az író a viseletek útját, szereplői sorsát a földi létben tárja elénk. Ott, ahol a szereplők életét meghatározzák a viseletek, ahol az élet fontos kellékei azok. Az Égbe azonban nem kíséri el őket. Ott Borisnak nincs szüksége kendőjére, piros karmazsin csizmájára. Ott másfajta viseletet hordanak: »az angyalok mezítláb járnak odafönn...«”

Bár fentebb már szó esett róla, szükséges megismételni: Balogh Zoltán nagy munkát tett le az asztalra, s nemcsak a szerkesztéssel, a szervezés területén kifejtett tevékenységével is. A lektori munkát Várkonyi Gábor és Markó András végezte. Az olvasószerkesztő Zgolombiczki Erzsébet volt. A tanulmányok angol rezüméit – a szerzőkön kívül – Birkás Babett, Fodor Péter, Kelemen Balázs, Tóth Balázs, Zandler Krisztián és Hutter Katalin Cecília írta. A fotók egy része is kapcsolódik a szerzőkhöz, a másikat viszont Shah Timor készítette. A borítóterv Bencze Péter és Presits Antal, a nyomdai előkészítés Horváth Zsolt munkája. Azért is szükséges valamennyiük nevét megemlíteni, mert a maguk módján mind hozzájárultak Praznovszky Mihály méltó köszöntéséhez.

(Polar Stúdió Kft., Salgótarján, 2017)

MÁNDI HAJNALKA

Szirácsik Éva: Gazdálkodás a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain (1647–1731)

Dr. Szirácsik Éva – a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár főmuzeológusa, illetve a Dominium Uradalomtörténeti Kutatócsoport alapítója, a Magyar Uradalomtörténeti Társaság elnöke – évtizedek óta elkötelezett kutatója az uradalomtörténetnek, Nógrád vármegye helytörténetének és a Koháry családnak. Legújabb kötetében a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain való gazdálkodást mutatja be Koháry I. István 1647. évi Nógrád vármegyei birtokszerzéstől Koháry II. István 1731-ben bekövetkezett haláláig. A több mint háromszáz oldalas munka a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár gondozásában került kiadásra 2017-ben.

A Koháry család a XVII. század végétől Nógrád vármegye egyik legnagyobb birtokosa volt, még annak ellenére is, hogy a család a Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc során átmenetileg elvesztette birtokait. A Nógrád vármegyei központhoz tartozott a szécsényi, a gyöngyösi, a füleki, a másik füleki, a (karancs)sági és a zsélyi uradalmak, amelyek Nógrád, Gömör, Heves és Külső-Szolnok, Pest-Pilis-Solt vármegyék területén húzódtak. A divényi uradalmukat a többi Nógrád vármegyei birtokuktól elkülönítve, a Hont vármegyei birtokközpontból irányították.

A hatalmas birtokok részben a család közös tulajdonában, részben pedig az egyes családtagok birtokában voltak. A kötet jelentősége abban áll, hogy a Koháry családnak a Nógrád vármegyéből irányított hatalmas kiterjedésű birtokainak birtoklástörténete, működése és gazdálkodása a korszakra vonatkozóan eddig egyáltalán nem volt feldolgozva. A szakirodalom a Nógrád vármegyében lévő Koháry-birtokokról csak elszórt adatokat tartalmaz, a korabeli vármegyei monográfiák pedig a Koháry-birtokok közül egyedül a füleki uradalomról tesznek említést. A családot érintő kutatások – a család tagjainak vármegyei, illetve országos szinten betöltött fontos pozícióik miatt – elsősorban genealógiai jellegűek voltak.

A szerző a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokainak feltáráshoz az 1716-ban és 1718-ban készült urbáriumokat és az 1720–1731 közötti számadásokat használata fel. Míg az 1716. évi szécsényi és gyöngyösi, valamint az 1718. évi zsélyi és a füleki urbáriumok vizsgálatával a birtokok állapotáról és a jobbágyok kötelezettségeiről kaphatunk átfogó képet, addig az 1720–1731 között a különféle kiadásokról és bevételekről készült számadásokból a családon belüli birtokmegosztásról és gazdálkodásról szolgáltatnak adatot.

A Koháryak birtokgyarapodása Koháry Pétertől Koháry Andrásig figyelhető meg, de a család birtokai gróf Koháry II. István országbíró idején váltak a legnagyobbá. A Hont, Gömör, Nógrád, Heves és Külső-Szolnok, Pest-Pilis-Solt vármegyékre kiterjedő birtokhálózat alapját az apai és az anyai ági örökség adta, melyet az uralkodó iránti hűség és a családtagok saját érdemei tovább gyarapítottak. A könyv a Koháry-Coburg családtagjainak képekkel is illusztrált bemutatása mellett táblázatos formában és térképekkel részletesen szemlélteti a Koháry-birtokok kiterjedését és birtokigazgatási egységeit. A könyv írója jelen kötetében a szécsényi, majd füleki központi irányításhoz tartozó, változó kiterjedésű Koháry-

birtokokat vizsgálja Koháry I. István 1647. évi Nógrád vármegyei birtokszerzésétől egészen Koháry II. István 1731. évi haláláig a három birtoktípuson. A közös családi birtokok (szécsényi és gyöngyösi uradalmak), Koháry II. István birtoka (füleki, (karancs)sági, zsélyi uradalom) és Koháry Farkas fiainak, majd az egyetlen életben maradt fiúnak, Koháry Andrásnak a birtoka (másik füleki uradalom) külön-külön került vizsgálat alá.

Szirácsik Éva jelen írásban az úrbéri összeírások adatai alapján a Koháry család Nógrád, Heves és Külső-Szolnok vármegyei birtokok benépesülésének jellemzőit tárja fel. Összesített adatokat közöl a szécsényi uradalom, a zsélyi uradalom, a gyöngyösi uradalom, Koháry István füleki uradalma és Koháry Farkas fiainak füleki uradalmára nézve a helybeli és a jövevény gazdákra vonatkozóan. Ennek alapján kimutatásra került, hogy az összeírásban szereplő 906 gazda 58%-a helyi lakosnak vallotta magát, 32%-uk jövevénynek.

A jövevények betelepülésének idejére vonatkozóan a szerző megállapítja, hogy a bevándorlási hullám az 1687 és 1702 között tetőzött. A jövevények korábbi jogállását tekintve a többség feltehetően engedély nélkül szökött el az előző földesurától. A belső migráció számottevőnek tekinthető. A spontán bevándorlás mellett az urbáriumokból a szervezett betelepítések is kimutathatóak, melyek elsősorban a mezővárosokra voltak jellemzőek.

A rendelkezésre álló adatok alapján a szerző részletes kimutatást készített a Koháry-birtokokról való elvándorlásról is. Míg az 1716-ban és 1718-ban készült összeírás 36 szökevényről számol be, addig az 1720-as összeírás 159 Nógrád vármegyéből elszökött jobbágyról tesz említést. A két forrás eltérő szökevényyszámából arra lehet következtetni, hogy az adatfelvétel során nem minden szökevényről adtak hírt. Szirácsik Éva megállapítja, hogy a szökevények leginkább azokról a településekről vándoroltak el, ahol magas volt a helybeli gazdák aránya. Az e fejezetben közölt adatok tanúsága szerint leginkább a szomszédos vármegyékbe irányuló vándorlás volt a jellemző. A Koháry-birtokon belüli vándorlás inkább a Rákóczi-szabadságharc után vált jelentőssé. A szökések hátterében elvileg politikai okok is húzódhattak volna, azonban a jellemzően gazdasági tényezők mellett vallási ellentéteknek is szerepe lehetett, mivel a katolikus földesúri család nyíltan fellépett a birtokán élő protestáns lakosság ellen.

A helybeli és jövevény gazdák gazdasági lehetőségeit nem vizsgálták korábban, a szerző ezt a hiányosságot pótolva a forrásokat a mezőgazdaságba való bekapcsolódási lehetőség szempontjából szintén megvizsgálta a házhely, a mezőgazdasági terület és az állatállomány nagyságát is figye-

lembe véve. A vizsgálat során a szerző arra az eredményre jut, hogy a jövevények kisebb földterülethez jutottak a helybelinek számító gazdákhoz képest, azonban ez az állítás az egyes uradalmakat tekintve mégsem mondható általánosnak. Az állatállományt összehasonlítva a jövevények átlagosan több juhval és kecskével bírtak, ezzel szemben a helybeli gazdák több igással, tehénnel, sertéssel és méhkaptárral rendelkeztek.

A gazdák foglalkozását tekintve az összeírásban szereplő gazdák 6%-a pásztorként tevékenykedett. A Rákóczi-szabadságharc után a gazdák 3%-a volt iparos, akiknek nagy része házhellyel is rendelkezett, így kereset-kiegészítésként a mezőgazdasági termelésbe is be tudtak kapcsolódni. Annak ellenére, hogy a Nógrád vármegyei mezővárosok vásártartási joggal rendelkeztek, az összeírásban kereskedők nem szerepelnek. Az uradalmi tisztviselők, alkalmazottak száma is csekély. A gazdák jogállásukat tekintve szabadosok és szabadmenetelűek (2%), nemesek (5%), főként pedig jobbágyok és zsellérek voltak.

Az urbáriumok ezenfelül a családi gazdasági típusok megkülönböztetésére, területi elhelyezkedésük vizsgálatára is lehetőséget adtak a férfi családtagok számának és összetételének, valamint a gazdaságok javakkal való ellátottságának elemzése mellett. A források segítségével a szerző három családi gazdasági formát különített el egymástól, az özvegy által vezetett, az egygazdás és a nagycsaládi gazdaságokat. A családi gazdaságok legnagyobb hányada természetesen az egygazdás gazdaságokban dolgozott. Területi elhelyezkedésüket tekintve az özvegyi gazdaságok elsősorban a mezővárosokban koncentráálódtak, a nagycsaládi gazdálkodások pedig a falvakra voltak jellemzőek.

Szirácsik Éva célul tűzte ki, hogy az urbáriumok alapján bemutatja a Koháry-birtokokon összeírt végvári katonákat, leszármazottaikat és a sorsukat. A vizsgálat során arra a következtetésre jutott, hogy a források elsősorban azokról tettek említést, akik a török ellen fogtak fegyvert, az urbáriumokban azonban nem említették azt, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején ki milyen pártállású volt. Az egykori katonák és leszármazottaik valamilyen formában bekapcsolódtak a mezőgazdasági termelésbe, és javakkal is jobban el voltak látva.

A Koháryak mezővárosainak népességére, gazdálkodására vonatkozóan kimutatható, hogy az összeírásokban szereplő 906 gazda közül 366-an mezővárosban éltek. A mezőgazdasági termelés mellett az ipari termelés is itt koncentrálódt. Az innen származó bevételek fontosságát mi sem mutatja jobban, minthogy az uradalmi bevételek 87%-a a mezővárosokból folyt be.

A Koháry-birtokok allódiúmára vonatkozóan a majorsági földek, a majorsági állatállomány, az uradalmi erdők és a folyóvizek uradalmi hasznosításáról is képet kapunk. A majorság szerepéhez képest a földművelésre alig fordítottak pénzt, a jobbágyok robotkötelezettségére támaszkodtak. A majorságban termesztett növények és a majorsági állatok mindenekelőtt az uradalmi önellátást szolgálták, a termékek értékesítése nem volt jellemző, ennek köszönhetően jelentős készletek halmozódtak fel, főleg gabonából. Míg az uradalmi vízhasználatról nincsenek adatok, addig az uradalmi erdőkről ismert, hogy vadászatra, makkoltatásra, sőt gombaszedésre is használták.

A Koháryak birtokain az ipari termelés nem volt meghatározó. A parasztok elsősorban önellátásra törekedtek. Földesúri kezelésben tartott ipari tevékenységekre vonatkozóan a források ser- és pálinkafőzőházakat, mészárszékeket és malmokat említene, melynek jó részét a Koháryak időnként bérbe adták.

Az uradalom pénzmozgásait tekintve kimutatható, hogy a bevételek összetételét a jobbágyi eredetű (cenzus, természetbeni megváltás, pálinkafőzés), a bérbeadásból (kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági bérbeadásból származó bevételei), a földesúri kezelésből (kocsma és vám) és más forrásokból befolyt pénzüsszegek teszik ki, melyek közül a jobbágyi eredetűek az elsődlegesek. A bevételekhez képest a működési kiadások igen alacsonyak voltak, melyeknek nagyobb hányadát a fizetések és munkadíjak tették ki. Ingatlanra, ingóságra alig költöttek. A pénzmozgások mellett ugyan a gabonáról, a szénáról, az állatállományról és a szeszes italokról vezettek kimutatásokat, azonban ezek nem minden birtokról és nem minden évből maradtak fenn.

Szirácsik Éva két igen fontos forrástípus felhasználásával rekonstruálja a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain folyó gazdálkodást, melynek köszönhetően egy speciális birtoklási, birtokigazgatási és gazdálkodási rendszert ismerhettünk meg. Kutatása sokrétű és hiánypótló, melyeket táblázatos formában közölt kimutatásaival is alátámaszt. Ajánlom a könyvet mindazok figyelmébe, akik a vizsgált terület, illetve az uradalomtörténet iránt érdeklődnek, de a világosan megfogalmazott kutatási eredmények még azoknak az érdeklődésüket is felkelthetik, akik nem foglalkoznak behatóan az ilyen jellegű munkákkal.

(Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 13. Budapest, 2017)